

ПОЧАТКОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ ТА ОДИНОКИХ ОСІБ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАВОЛОДІННЯМ ЇХНІМ МАЙНОМ

INITIAL INVESTIGATIVE SITUATIONS IN THE INVESTIGATION OF MURDERS OF ELDERLY PEOPLE AND SINGLE PERSONS CONNECTED WITH THE SEIZURE OF THEIR PROPERTY

Павлюк О.С.,

*здобувач кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ*

У статті розглянуто слідчі ситуації, які виникають на початковому етапі розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном. Запропоновано класифікацію початкових слідчих ситуацій. Також автором визначено загальний алгоритм слідчих (розшукових) дій та інших заходів відповідно до ситуації, що склалася.

Ключові слова: слідча ситуація, початковий етап розслідування, особа похилого віку, одинока особа.

В статье рассмотрены следственные ситуации, возникающие на начальном этапе расследования убийств лиц преклонного возраста и одиноких лиц, связанных с завладением их имуществом. Предложена классификация первоначальных следственных ситуаций. Также автором определен общий алгоритм следственных (розыскных) действий и других мероприятий в соответствии со сложившейся ситуацией.

Ключевые слова: следственная ситуация, начальный этап расследования, лицо преклонного возраста, одинокий человек.

The article deals with investigative situations arising at the initial stage of the investigation of murders of elderly people and single persons connected with the seizure of their property. A classification of initial investigative situations is proposed. In addition, the author defines a general algorithm of investigative (search) actions and other measures in accordance with the current situation.

Key words: investigation situation, initial stage of investigation, person of the elderly, single person.

Постановка проблеми. Безумовно, динамічний розвиток суспільства і, як наслідок, злочинності накладає відбиток на процес розслідування кримінальних правопорушень. Наведене зумовлює необхідність постійного реагування як із боку науковців, так і з боку практиків щодо вдосконалення криміналістичних рекомендацій. Як справедливо зазначає із цього приводу Т.С. Волчецька, важливою умовою підвищення ефективності криміналістичних рекомендацій є організація криміналістичного наукового знання, орієнтованого на конкретні ситуації [1, с. 3]. У спеціальній літературі домінує думка про те, що успішність початкового етапу розслідування залежить від адекватного відображення слідчої ситуації у свідомості слідчого, від його здатності правильно визначити тип ситуації. Найбільше значення для успішного розслідування вбивств має знання початкових типових ситуацій і вміле зіставлення їх даних із конкретними обставинами під час оцінки характеру сформованої індивідуальної слідчої ситуації в кожному окремому випадку розслідування [2, с. 299].

Стан опрацювання. Розкриваючи суть слідчої ситуації загалом, насамперед зазначимо, що в сучасній криміналістиці у поглядах науковців одностайно розуміння поняття, змісту класифікації такої категорії, як «слідча ситуація», відсутнє. На думку В.К. Гавло, слідча ситуація – це сукупність даних, що характеризують стан слідства у справі без ура-

хування умов, у яких воно відбувається [3, с. 90]. В.І. Шиканов переконливо розглядає слідчу ситуацію передусім як обстановку, умови, картину розслідування, що склалася до певного моменту [4, с. 157]. На переконання Д.В. Бахтеєва, слідча ситуація – це сукупність результатів пошуково-пізнавальної діяльності слідчого, яка відображає інформаційний стан процесу розслідування злочину на певний момент, що є підставою прийняття інформаційних, тактичних і організаційно-управлінських рішень [5, с. 106–112]. Л.Я. Драпкін визначає слідчу ситуацію як динамічну інформаційну систему, елементами якої є істотні ознаки і властивості обставин, що мають значення у кримінальному провадженні, зв'язки і відносини між ними, а також між учасниками процесу розслідування. Побудова моделі слідчої ситуації, на його думку, – це не тільки отримання інформації, але її всебічна оцінка, що включає як логічні аспекти, так і елементи вольової дії на заключному етапі процесу [6, с. 40–44].

Згідно з дослідженнями сучасного періоду слідчу ситуацію визначають як сукупність матеріальної та ідеальної інформації про умови, які, з одного боку, відображають розслідувану подію, а з другого – обстановку, за якою відбувається той чи інший етап цього розслідування і яка екстраполюється на його завдання, а також шляхи та засоби їх реалізації. Це поняття, зазначає І.І. Когутич, є одним із базових у методиці розслідування, оскільки саме слідча ситу-

ація детермінує (диктує) особливості тактики проведення відповідних слідчих (розшукових) дій, зокрема методики розслідування загалом. Тобто вона зумовлює конструювання слідчих версій, конкретизує диференційовані завдання розслідування та алгоритм дій слідчого щодо їх вирішення [7, с. 234].

Таким чином, розслідування злочинів, зокрема вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном, певною мірою залежить від категорії слідчих ситуацій, які склалися на початковому етапі.

Метою статті є надання характеристики слідчих ситуацій початкового етапу розслідування зазначених убивств, адже їх дослідження дає можливість представникам слідчих підрозділів визначитись зі стратегією розслідування, а саме з необхідністю проведення відповідних до ситуації слідчих (розшукових) дій та інших заходів.

Виклад основного матеріалу. Віддаючи належне результатам наукових пошуків, автор поділяє погляд В.К. Весельського, який приходить до висновку, що підставою для загальної класифікації слідчих ситуацій є її якість, стосовно можливості досягнення цілей розслідування, характеристика. Тому вчений поділив усі слідчі ситуації на сприятливі та несприятливі для розслідування і вважає, що досягнення слідчим будь-якої з намічених цілей має починатись з оцінки наявної слідчої ситуації і, за необхідності, з ужиття заходів щодо зміни її у сприятливий бік [8, с. 197]. Беручи за основу такий поділ слідчих ситуацій, враховуючи логічну послідовність «типова слідча ситуація – її характеристика, типові завдання і версії – рекомендована система слідчих і оперативно-розшукових дій у вигляді відповідних програм розслідування – перспективна типова ситуація, що прогнозується на наступному етапі розслідування» [9, с. 964], а також вивчення практики розслідування кримінальних проваджень щодо вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном, дозволяє виділити слідчі ситуації, розкриття суті яких дасть можливість більш повно дослідити обставини події.

Сприятливі ситуації. За дослідженням І.Л. Калімбаєт, сприятливі типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування характеризуються [10, с. 74]: наявністю достатньої інформації про злочинців чи їх затримання; відсутністю протидії розслідуванню з боку злочинців чи кримінального середовища загалом; наявністю достатньої кількості фактичних даних для висунення конкретних версій та побудови чіткого алгоритму формування доказової бази в межах кримінального провадження; сприянням потерпілих розслідуванню тощо.

Перша ситуація. Заява свідка про відомі йому обставини вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб, скоєне конкретною особою (особами) з метою заволодіння майном потерпілого, підозрюваний затриманий, інформація про жертву злочину встановлена. Цілком зрозуміло, що така слідча ситуація є найбільш сприятливою на початковому етапі розслідування. Вихідні дані тут характеризуються значним

обсягом накопиченої оперативної та процесуальної інформації про криміналістично значимі обставини злочину, а саме місце, час, спосіб вчинення злочину, мотив, потерпілу особу та винних осіб, тобто загалом картина вбивства є ясною. Таким чином, у ситуації цього виду є достовірні відомості про злочинця, а головне завдання слідства полягає в отриманні доказів від уже виявлених носіїв інформації, що досягається провадженням слідчих (розшукових) дій. Проте не варто забувати, що сприятлива ситуація на наступних етапах розслідування може трансформуватися у несприятливу в разі активної протидії розслідуванню з боку підозрюваного (обвинуваченого), його захисника, родичів та інших осіб.

Друга ситуація. Заява свідка про відомі йому обставини вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб, яке скоєне конкретною особою (особами), підозрюваний не затриманий, інформація про жертву злочину відома. Обстановка в домоволодінні вказує на те, що там шукали гроші та цінні речі. Відомо що чоловік (жінка) мешкав один, не одразу вдалося з'ясувати, що саме зникло. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень свідчить, що такі ситуації є непоодинокими. У такому разі злочинці не вчиняють дії щодо приховання вбивства, що полегшує отримання інформації про скоєння вбивства конкретною особою. Вихідні дані в такому разі можуть містити відносно повну та достовірну інформацію про подію злочину та винних осіб. Проте ця ситуація вимагає проведення ряду перевірних дій, результати проведення яких повинні бути закріплені та підтвержені.

Першочерговими завданнями органів досудового розслідування у наведеній слідчій ситуації є: 1) вжиття заходів щодо встановлення місцезнаходження особи (осіб) злочинця, далі – забезпечення затримання злочинців та їх безпосереднє затримання (допит рідних, близьких та знайомих підозрюваного, обшук житла або іншого приміщення, де може переховуватись злочинець, зняття інформації із транспортних телекомунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем тощо); 2) проведення огляду місця події, місця проживання злочинців та приміщень господарського призначення за місцем їх проживання для виявлення знарядь і засобів вчинення вбивства, майна, здобутого злочинним шляхом, та інших речових доказів (одяг злочинців зі слідами крові убитого тощо); 3) у разі необхідності наступним кроком є опрацювання оперативної інформації щодо можливих місць збуту викрадених речей, а також осіб, які причетні до збуту майна, отриманого злочинним шляхом, перевірка місць реалізації такого майна. У контексті викладеної ситуації необхідно підкреслити, що убивці витрачали гроші, викрадені в осіб похилого віку на алкогольні та наркотичні засоби, розваги в іншому місті, наприклад, гральні автомати та інші власні потреби. А викрадене майно (мобільні телефони, ордени, медалі, золоті вироби тощо) продавалися відразу після скоєння вбивства; 4) допити очевидців та свідків, допит затриманих для з'ясування картини злочину та встановлення місцезнаходження

викраденого майна; 5) призначення судово-медичної та криміналістичних експертиз.

Особливої уваги заслуговують *несприятливі ситуації* початкового етапу розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень. Відомо, що найбільш несприятливі ситуації виникають у зв'язку з відсутністю інформації про особу злочинця та особу потерпілого.

Перша ситуація. Виявлено труп особи похилого віку або самотньої особи зі слідами насильницької смерті, інформація про жертву злочину встановлена, відомості про злочинця відсутні, очевидний мотив злочину.

У такому разі необхідно встановити картину вбивства шляхом проведення огляду місця події, призначення відповідних експертиз, допиту очевидців, сусідів, родичів про відомі їм обставини злочину, відпрацювати місце збуту викраденого майна. Варто зазначити, що нерідко вбивство розкривається саме в результаті опитування жителів населеного пункту, де було вчинено вбивство. Так, наприклад, вбивство 65-річного чоловіка сталося через гроші, які пенсіонер під відсотки позичав багатьом людям. Зловмисник завдав потерпілому кілька ударів молотком по голові, після чого обшукав будинок. Забравши гроші та золоті вироби, які люди залишили як заставу, підозрюваний утік до іншої області. Протягом тижня поліцейські опитали сотні жителів села, де проживав потерпілий, а також прилеглих сіл. Паралельно відпрацьовувалися дві основні версії скоєння злочину: вбивство позичальником, щоб не повертати борг, або вбивство з метою заволодіння грошима. У результаті проведених оперативно-розшукових заходів поліцейські вийшли на слід злочинця. Один із жителів села згадав, що біля будинку потерпілого бачив немісцевого молодого хлопця. Оперативники встановили його особу. Ним виявився 18-річний житель сусіднього села [11].

Друга ситуація. Виявлено невпізнаний труп, особа злочинця невідома. У наведеній ситуації першочерговим завданням слідчого є встановлення особи потерпілого, дійсного виду смерті (насильницька, ненасильницька) та її причини в результаті дослідження трупа, встановлення потерпілої особи. Як наслідок, можливо робити припущення щодо мотивів убивства. У наведеній ситуації алгоритм дій слідчого полягає у проведенні таких слідчих (розшукових) дій та інших заходів: 1) ретельний огляд місця події, прилеглої території, трупа, виявлення та дослідження слідів і матеріальних об'єктів, залучення до слідчої дії службової собаки з метою переслідування та затримання злочинця і відпрацювання інших слідів; 2) пред'явлення для впізнання трупа потерпілого місцевим жителям, особам, які перебувають або проживають поблизу місця вчинення злочину, родичам, які заявляли раніше про зникнення їхніх рідних, знайомих з метою встановлення його особистості, а також перевірка за обліками безвісти відсутніх; 3) з метою встановлення особи злочинця необхідно зібрати дані про особу злочинця під час огляду місця події; допитати як свідків очевидців вбивства, осіб, які у відповідний час бачили неподалік від місця ско-

єння злочину підозрілих осіб, рідних, друзів, сусідів, обізнаних про спосіб життя потерпілих, розпорядок дня тощо; осіб, які бачили (зустрічали) потерпілого незадовго до вчинення убивства, осіб, які виявили потерпілого або його труп; 4) призначення судово-медичної експертизи трупа, криміналістичних експертиз для дослідження знарядь та засобів скоєння вбивства та інших виявлених слідів злочину.

У такому разі слідчий у взаємодії з оперативними підрозділами повинен акумулювати всі процесуальні та оперативні можливості щодо збору інформації про потерпілого, а вже після встановлення особи останнього, враховуючи вже відомі обставини злочину, висувати та перевіряти версії щодо особи, яка, ймовірно, скоїла вбивство.

Третя ситуація. Є відомості про зникнення потерпілого (особи похилого віку або самотньої особи) та підстави вважати, що було скоєно вбивство з корисливих мотивів. Практика свідчить, що нерідко вбивства, поєднані з безвісним зникненням потерпілого, скоюються з метою заволодіння житловою площею. У такому разі алгоритм дій слідчого направлений на виявлення місцезнаходження трупа і полягає у проведенні таких слідчих (розшукових) дій та інших заходів:

1) необхідно докладно зібрати дані про особу потерпілого, встановити, як був одягнений зниклий, які речі були при ньому (документи про право власності, гроші, цінні речі). Для цього треба допитати як свідків: заявника про зникнення потерпілого; осіб, які останніми бачили потерпілого; рідних, друзів, сусідів, обізнаних про спосіб життя потерпілого, розпорядок дня тощо; осіб, які бачили (зустрічали) потерпілого незадовго до вчинення убивства; осіб, які проживають у домоволодінні потерпілого або винаймають житло в останнього;

2) для встановлення місця скоєння убивства потрібно провести огляд місця останнього проживання та роботи потенційного потерпілого, за необхідності провести обшуки у приміщенні, де раніше проживав зниклий, пошук імовірних слідів убивства, знарядь скоєння злочину та інших слідів;

3) ретельно допитати осіб, що проживали у житлі зниклого, на предмет, кому належить квартира (будинок), у кого він її (його) придбав або винаймає, оглянути документи на право власності тощо.

Як справедливо переконає І.І. Когутич, у наведеній слідчій ситуації у будь-якому разі необхідно встановити, чи міг зниклий виїхати з постійного місця перебування не із власного бажання шляхом: одержання пояснень, показань від заявників зникнення, родичів, сусідів, співробітників, знайомих; отримання довідок, особистих справ, історії хвороби тощо з установ і закладів (РАЦСів, моргів, лікарень), зокрема підрозділів інформаційних технологій системи МВС різних рівнів; проведення огляду місця проживання та праці з метою виявлення предметів, речей, без яких зникла людина не могла кудись виїхати (речі особистої гігієни, окуляри, лікарські препарати, предмети одягу), документів. І лише якщо у результаті такої перевірки стає достеменно відомо, що: після певної дати зниклу

особу ніхто не бачив; не отримував від неї жодних повідомлень; що вона не переїхала на інше місце проживання; не знімалась із відповідних обліків (військового, лікарського, адміністративного); особисті речі і документи, які зазвичай були при ній, залишились удома; жодних суттєвих причин для раптового виїзду не було; вона не перебуває в лікарнях тощо – тоді всі ці факти можна оцінювати як підставу для продовження розслідування вбивства [7, с. 244].

Висновки. Підсумовуючи розгляд початкових слідчих ситуацій розслідування вбивств осіб похилого віку та самотніх осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном, необхідно підкреслити, що наведені вище слідчі ситуації (сприятливі та несприятливі) є невід'ємним компонентом криміналістичних рекомендацій щодо розслідування вбивств, який суттєво впливає на формування стратегії та напряму дій слідчого, а також алгоритм його поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Волчецкая Т.С. Криминалистическая ситуалогия : [монография] / Т.С. Волчецкая ; под ред. проф. Н.П. Яблокова. – М. ; Калининград : Калинингр. ун-т., 1997. – 248 с.
2. Яблоков Н.П. Криминалистика : [учебник для вузов и юрид. факультетов] / Н.П. Яблоков. – М. : ЛексЭст, 2003. – 376 с.
3. Гавло В.К. О следственной ситуации и методике расследования хищений, совершаемых с участием должностных лиц / В.К. Гавло // Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования : матер. науч. конф. – Минск, 1973. – С. 88–93.
4. Шиканов В.И. Разработка теории тактических операций – важнейшее условие совершенствования методики расследования преступлений / В.И. Шиканов // Методика расследования преступлений (общие положения) : матер. науч.-практ. конф. – М., 1976. – С. 155–159.
5. Бахтеев Д.В. Ситуационный характер процесса расследования преступлений: проблемные ситуации и подходы к их разрешению / Д.В. Бахтеев // Российский юридический журнал. – 2013. – № 1. – С. 106–112.
6. Драпкин Л.Я. Понятие и классификация следственных ситуаций / Л.Я. Драпкин // Следственные ситуации и раскрытие преступлений : науч. тр. Свердлов. юрид. ин-та. – Свердловск, 1975. – С. 40–44.
7. Когутич І.І. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування вбивств та зумовлені ними алгоритми дій слідчого / І.І. Когутич // Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». – 2013. – Вип. 1 – С. 233–247.
8. Весельський В.К. Слідча ситуація як категорія криміналістичної тактики / В.К. Весельський // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2011. – № 25. – С. 193–199.
9. Тіщенко В.В. Слідчі ситуації в методіці розслідування злочинів: поняття, класифікація, значення / В.В. Тіщенко // Актуальні проблеми держави і права. – 2004. – С. 961–965.
10. Калімбет І.Л. Розслідування групових корисливо-наслідницьких злочинів неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук / І.Л. Калімбет. – О., 2017. – 211 с.
11. Прес-реліз про найбільш резонансні злочини та події на 20 квітня 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.npu.gov.ua>.